

պըման մը՝ ինքնին ամենամեծ կարեւորութիւն ունի Պարթեւական պատմութեան համար, քիչ շատ գրեթէ ամէն աղբյուրից աղբյուրի ժամանակաշրջանէն եւ մանաւանդ վերջիններէն ամէն տարւոյ որոշ թուականաւ վկայ դրամ պարունակելով, եւ ասով շատ կէտերու վրայ լոյս սփռելով։ Իւր տեսակին ամենակարեւորեալ հաւաքածոյներէն մին է հոս ներկայացուածը, եթէ ոչ կատարելագոյնը։ Հեղինակը դիտարկած է՝ բաց աստի՝ աւելի կատարեալ ընել գործը, պարունակելով նաեւ այն ամէնը՝ որ իրեն կը պատկէին եւ առ հասարակ ծանօթ էին, եւ շոյափելով պատմական ու ժամանակագրական շատ մը կարեւոր կէտեր, որոնց վկայ կը հանդիսանան այսօր՝ պատմական այն փոքրիկ բայց ամենակարեւոր յիշատակարանները՝ դրամները։ Հայ Արշակունիք կամ «արքայք», եւ Պարթեւական Արշակունիք կամ «արքայից» արքայք, որոնց ձեռքն էր շատ անգամ ուղղակի կամ անուղղակի մեր առհասկէն հարստութեան բախտը, այնպէս անուշիկ կապուած են ի հարկէ իրարու հետ, որ Պարթեւական պատմութեան որեւէ նորագոյն լուսաւորութիւն քիչ շատ լոյս մըն է նաեւ մեր պատմութեան համար։ Դեռիկայ գործին ըստ այսմ՝ որչափ ալ էական բնիկ ասն կամ Պարթեւական Արշակունիքը ընդհանուր պատմութեան վերաբերի՝ կարեւորութիւն ունի նաեւ մեր մասնական պատմութեան համար, Բաց աստի բոլորովին նոր տեսութիւն մը կը պարզէ Հեղինակը, որ ամէն գնելով շուրջ մը դրամներու իրրին։ Հայ Արշակունիքը գրամներ, — բան մը որ գտնէ ամէն ուշադրութեան արժանի է։ Այս կէտը, — եւ Հեղինակին տեսութիւնն ու փաստերը — մանրամասնօրէն պիտի բացատրենք յետոյ։ Հոս կը շեշտենք միայն այս պարագան անոր համար որ մատնանի ըլլած ըլլա՞նք գործին կարեւորութիւնը նաեւ հայ քաղաքակրթութեան եւ միջնակի ժամանակի խորնացող խնդրոյն համար։ Չանցի զի այս տեղ յուզուած խնդիրը կապ ունի խորնացող գրոց այն մասին հետ, որ Հայ Արշակունիքը սկզբնաւորութիւնը կը պատմէ՝ Վաղարշակայ, Արշակայ եւ Արտաշէսի անուանը ներքէն։ Նորագոյն քննադատութիւնը մէտ է այս տեղ այլապէս տեսնել իրենը։ Եւ յիշեալ ժամանակաց համար չքն. գուցիկ Արշակունիքը հայ տան կամ հարստութեան գոյութիւնն ի հայտ, այլ աւելի կրտսերագոյն գնել ժամանակաւ նոյն հարստութեան սկզբնաւորութիւնը, իսկ արդ. մասնաւէտ դրամագետքը կը գտնէ դրամներու շուրջ մը գործը անկարելի է բուն Պարթեւական Արշակունիքը վերագրել, եւ միանգամայն այնպիսի որոշ նկարագիրներով՝ որ անքնի կրտսերագոյն ժամանակաց ալ չեն կրնար դիտար. ընծայելով, մաս մ'արդէն որով թուականաւ. եւ կշռելով ամէն պարագաները մէտ է խորնացող անաւործ պատմական ընդունելի գտնէ յեականաւ եւ յիշեալ աղբյուրից ալ այն դրամները։ Հեղինակին այս տեսութիւնն ըլլայ նորագոյն քննադատութեան անուշիկ ընդունելի կամ ոչ, իւր փաստերը հարաւորին բաւական կամ ընդհակառակն, գտնէ յուզուած խնդիրը՝ կարծենք՝ հետաքրքրական է այլեւայլ տեսակիտով, եւ ոչ

այնպէս խոտելի տաանց անգրագոյն քննութեանց եւ փաստերուն նորագոյն մանրամասն քննութեան։ Աւելորդ չենք համարիր ասոր համար յաճորդել այս ամէն կէտերը քիչ մ'աւելի մանրամասնաբար ներկայացնել մեր ընթերցողաց՝ բարձրալով յուզուած խնդիրն վրայ հրաւիրել քանսիրաց ուշադրութիւնը։

Նախ քան բուն գործին պարունակութեան մասին խոսիլը՝ ներուի մեզի քանի մը խօսք ըսել Հեղինակին անձնաւորութեան մասին, այնչափ աւելի՝ որչափ այս գեղեցիկ ժողովածոյից անհոնք հաւաքելն, ստացիւն ու ցուցակագրող Հեղինակն ոչ եթէ օտար մըն է, ինչպէս թերեւս երեւար մեր հեւաւոր ընթերցողաց՝ քերթաստանին անուան քիչ մ'այլաձեւ կերպարանք պատճառաւ. այլ ընդհակառակն հայազգի մը՝ շուտաւիշ հայ հին ազնուական մէկ ընտանեաց։ Կարծեցիկք հաճաք մը պատճառաւ մեր ընթերցողաց՝ ներկայացնելով նաեւ Հեղինակին պատկերը՝ վերջին լուսանկարին համեմատ։ Պետրովիչ ասպետական ընտանիքն արդի Աւստրիական Պետութեան մէջ ապրող այն ոչ անկաւարիւն աշխույժան գերդաստաններէն է, որոնք՝ բախտին բերմամբ — ծանօթ արգէն մեր պատմութեան մէջ — հեւաւոր աշխարհներ կրկնող գարեւ յառաւ, եւ Նոր հայրենիք փնտռել ու գտնել տախլաւ՝ կրցած են իրենց բարեմասնական յատկութեամբն նշանաւոր հանդիսանալ, իրենց ջանասիրութեամբն, ձեռնարկն ոգովն ու աշաւընութեամբն ոչ միայն անտեսաւալ մեծամեծ արդիւնքներ ձեռք բերել, այլ նաեւ նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցանել իրենց հիւրընկալու աշխարհաց, եւ հարսութեան համակրանք արժանանալով՝ ազնուականութեան այլեւայլ ստորիններու բարբառալ, եւ իրենց համար կարեւոր դիրք մը տեղեղծել ու պահել նաեւ ցայտօր։ Այսպիսի դիրք մը գրաւած էր Պետրովիչ գերդաստանն շատ ժամանակներէ ի վեր ի Բուկովինա, երբ այս երկիրը (— որ Տնագոյն ժամանակները մասն էր Սերենիւրդէնի որ արդի Հունգարահայոց երկրորդ հայրենիքն եղած է, իսկ ԺԻ գարեւ սկսեալ բախտակից Մոլտաւիայի) — ԺԶ գարու վերջին լաւագործի միացաւ Աւստրիական Պետութեան հետ։ Աւստրիական կառավարութեան կողմանէ կրկին հաստատուեցաւ գերդաստանն երկրին ազնուական տոհմերու զասակարգին մէջ՝ ասպետութեան աւատիճանաւ։ Գերդաստանին պատմութիւնը հիւսիս չըլլալով մեր նպատակը՝ անցիկնք նորագոյն ժամանակներու։ Մեր Հեղինակը՝ Աղեքեանցի ասպետ Պետրովիչ՝ ծնած է նոյն երկրին մայրաքաղաքը՝ Չեռնովից, 1857ին։ Իւր ծնողքը՝ Յակոբ ասպետ Պետրովիչ եւ Անտոնիա (ծնեալ Միկոյի) ամէն ինամբ տարած են իրենց զաւակաց կրթութեան, եւ յատկապէս ներկայ Գործոյս Հեղինակին։ Իւր գաւառական ուսմանը ընծա է քաղաքին պետական կրթարանին (Gymnasium) մէջ, զոր աւարտելով՝ անցած է երկրագործական բարձրագոյն վարժարանն, ինչպէս պարագաներն ալ կը պահանջէին։ Իրրեւ ժառանգ իւր գերդաստանին անուան եւ կալուածաց, երբ տակաւին 11 տարւան պատանին

գրութեան եւ ժամանակագրութեան մասին հետեւած է ընդհանրապէս Գուշտմիդի ծանօթ գործին՝ որ արդէն իւր ծիղղին մէջ նշանաւոր երկ մնն է՝ իսկ դրամից գաւառաբնութեան եւ կարգին նկատմամբ մեծաւ մասամբ ուղիղ եւ յարմար կը գտնէ Գարգնէրի՝ Պարթեւական գրաւները, ծանօթ գործը՝ Է. Տարկի՝ բայց ի բազմաթիւ ուրիշ կէտերէ՝ նաեւ այն գլխաւոր բացառութիւնը կ'ընէ Հեղինակին որ կարգ մը դրամներ կը բաժնէ կը հանէ պարթեւական դրամներու շարքէն։ Ասոնք թէեւ յայնպէս կապակցութեան տղերս մը կը ցուցնեն, կ'ընէ, բայց այս դրամից տիպարն ու դրամահատութեան կերպն անխալտի կը դառնալանի պարթեւական դրամահատութեան նկարագրէն, եւ ասով անկարելի է յարմար կերպով գաւառաբնութեան ընդ պարթեւական դրամներու շարքին մէջ։ Ընդդ այս դրամներն են՝ զորոնք Հեղինակը Հայ Արշակունեաց կ'ընծայէ։ Գրամները ցուցակագրելու եւ նկարագրելու համար մեծապէս նպաստած է Վ. Բոթի խնամքով պատրաստած եւ հմտակց գործը՝ «Յոցակ Պարթեւաց դրամից Բրիտ. Թանգարանին, որ նորագոյն ալ գործ մնն է։ Ինչպէս կը շնչէ Հեղինակը՝ իւր ջանքն եղած է դրամներու նկարագրութիւնը կարելոյն շաք համառօտ, բայց միւս կողմանէ որչափ հնար է՝ ճշգրիտ ընել, գործածելով միայն սովորական համառօտութիւնները։ Գրամից կէտը խնամով նշանակուած է, ցուցառ. դրամներու համար՝ անոնց ցանցառութեան աստիճանը, որչափ է հարկէ Իրեն ծանօթէր, (ցանցառ կամ շատ ցանցառ...) նշնպէս պահանջութեան աստիճանը. (շատ լաւ պահուած, լաւ պահուած, եւ ոչ այնչափ լաւ...) Գրամից արձանագրելու ուր թերութիւնը կ'երևային՝ լրացած են գործածողին դիւրութեան համար, կ'ենթադրուի փութելով մէջ։ Ահա համարակ ցուցակին յօրինուածութիւնն ամենամեծ խնամք ու ճշգրտութիւն կը ցուցնէ։ Ամենադժուր այլակերպութիւն իսկ նշանակուած կը դառնայ. օրինակի համար՝ նաեւ աստաճաններու եւ մանաւանդ մենագրերու, որոնք շատ յաճախ կը գործածուին Պարթեւաց դրամահատներէ։ Իւրաքանչիւր մենագրի ամեն այլակերպութիւն իսկ աստիճանի նշանակուած է կենթադրուի յատուկ այս նպատակաւ. նշանակուած եւ ուղիղով, եւ այն՝ ճշգրիտ դրամից իւրաքանչիւր մեկին համեմատ։ Այս կէտը շնչանցից իրեն օրինակ ընդհանուր յօրինուածութեան ցուցակին։ Որչափ ալ ճշն է հաւաքածոյն եւ կատարելալ, բնական է որ գտնուէին տակուին դրամներ

այլեւայլ պէտքերով ծանօթ, զորոնք չէր կրցած ձեռք բերել Հեղինակին, եւ որոնք ըստ այսմ պակասէին իւր հաւաքածոյն մէջ։ Յուշակն ըստ կարելոյն կատարեալ ընելու համար՝ ցանք չէ բաժնէ Հեղինակը նաեւ ցանկեր, որոնք Իրեն ծանօթ էին ուրիշ դրամական հաւաքածոյներէ եւ դրամագիտական երկերէն այլեւայլ դրամագիտաց, յանուանէ Longpérier, Գորկէ-Ոստէն, Պ. Գարգնէր, Ա. Մարկով եւ Վ. Բոթի։ Այս գիտնականաց հրատարակած դրամներն՝ որոնք Հեղինակին հաւաքածոյն մէջ կը պակասէին, յիշուած են իրենց տեղը։ Ե' ենթադրուի շատ տեղ հարկ եղած է նաեւ շուշափել ուրիշ կատարուի կէտերն՝ որոնք այս կամ այն կողմանէ կապ ունէին դրամից հետ։

Եւրասիականականի մերձերը Հեղինակը պատշաճ գտած է յիշել յանուանէ այն ամենը, որոնք նպատած են հաւաքածոյից ճոխացման եւ ներկայ ցուցակին հրատարակութեան։ Եւրասիական կը յիշէ հաւաքածոյից ճոխացման երկու ուրիշ մասնական հաւաքածոյնց միմեմբը (երկուսն ալ է. Վուլիս կը գտնուէին) Գր. Գր. Մորդմանի (Dr. Mordmann) հաւաքումը, միւսը՝ հանրածանօթ հանգագեալ Պր. Սերովսկի Ալեքսան, եւ այն ձեռնարկէ ինչը՝ զոր այս ամեն նկատմամբ գտած է Միլաբախովի եւսն անդամներէն։ Բուն ցուցակին մէջ ալ իւրաքանչիւր դրամի քով նշանակուած կը գտնուէ՝ այս կամ այն հաւաքածոյն ըլլալն նախարար։

Այսպիսի դրամից ընդհանուր նկարագրին մասին, Պեթե է այժմ տեսնել ներքին պարունակութեան գլխաւոր կէտերը՝ կ'ենթադրուի ըստ կարելոյն համառօտիւ միայն, մեր նպատակը ըլլալով գործին էականին միայն ամփոփումը ընելու։ Այսպիսի գործին մէջ անշուշտ չեն պակսիր կէտեր ալ, որոնք անընդունելի երեւան, նաեւ լոկ անուշադրութեան արդիւնքներ, օրինակի համար Սեւեական թուականաց համեմատականները մէկ երկու տեղ անմտադրութեամբ անճիշդ նշանակուած, մասամբ նաեւ տպագրական վրիպակաց հետեւութեամբ անճշգրտութիւններ, եւ նմանք։ Բայց նաեւ այս նկատմամբ ընդհանրապէս խնամալ գործ մնն է հանրի մ'անճշգրտութիւնը ուղղած է արդէն Հեղինակը. (Հովմ. էջ VIII.) Թիւացեալներն մեծապէս մասն ինքնին կ'ազդուին մտադիր ընթերցողին կողմանէ։

Բ.

Արշի-Ա. հիմնադիր Արշակունեաց, 250—248 Ն. Ք. Միակ դրամ՝ մը, որ շատ հազուադիւր է. եւ որչափ ալ շատ լաւ պահուած չըլլայ՝ անգու-

1 A. v. Gutschmid, Geschichte Irans und seiner Nachbarländer etc. mit einem Vorwort von Th. Nöldeke. Tübingen 1888. Գործոյ միջ համար կարեւորագոյն մասերը ծանօթ են այժմ նաեւ Հայ քաղաքացի թարգմանութեան ընդհանուր (Գուշտմիդ եւ Ք. Դեյզելէ) «Պարթեւացի Պարսկաստանում եւ Իրանի յարաբերութիւնները Հայոց հետ» ԵՄԲ 1896, էջ 370—5, 406—8, 458—8, 505—7, տեղ՝ 1897, էջ 157—81, 213—7 (եւ ասանկէն)։

2 Percy Gardner, The Parthian Coinage, London 1877.

3 Warwick Wroth, Catalogue of the Coins of Parthia in the British Museum. London 1903.

4 Բացի Գարգնէրի եւ Բոթի գործերէ զոր յիշեցինք, միւսեանց իտաղերն են Adrien de Longpérier, Mémoires sur la Chronologie et l'Iconographie des Rois Parthes Arsacides. Paris 1853—82. — Comte Prokessch-Osten, Les Monnaies des Rois Parthes: Mémoires de la Société Française de Numismatique et d'Archéologie. Paris 1874—5. — A. H. Мелников, Нумизматическая Ассамблея Монет. St. Petersburg. 1892. (ձեռ. օրդ. 1897, էջ 157—81, 213—7 (եւ ասանկէն)։

5 Գանի մ'անճշգրտութիւնը իրենց տեղը կը յիշենք։

գական արժեք ունի, կշիռը՝ 864 գրամ. (Յխա. Ա. 1.) Առաջնորդը՝ արքային դուրեկ՝ սպառաարար պատանգաց հե պարանոցաց համեմատով այնպես որ միայն կիսադեմն ու ծնօտը բաց կը տեսնուի, նոյն ժամանակին Սեբեկեան ապառաջ սովորութեան համեմատ՝ անմորուս, իսկ ականքը՝ պարանոցի սովորութեան համեմատ՝ օղ: Ենտակողը՝ (AP)ΣΑΚΟΥ «Արչակոյ», նոյնպէս արքային պատանքին՝ հեծելոյ սպառաարիւնութեամբ եւ սպառաարողով, անթիկունք գահին վրայ բազմած գէպ ի աջ, եւ կարկառուն աջ ձեռքով նեւ մը բռնած. աջակողմէ՝ անորոշ A մը, զոր երկրայութեամբ կը մեկնէ Հեղինակին՝ (իրեւն դրամահատութեան տեղը) «Աստակ յԱստաւենէ»:

Այսպիսի կարեւոր գրամ մը այն տիեզերական չարստութեան հիմնադրին՝ անշուշտ ուշադրութեան պիտեայլ վէտեր կը պատուարեն: Հեղինակը նշանաւոր կը դառնայ այն պարսպան մանաւանդ՝ որ գրամին աննայն հանգամանքն ժամանակին Սեբեկեան դրամաց համեմատ են, եւ ըստ հետեւորդի աննոյք վրայէն կազմաւարւած, եւ լքիշ շատ այնուհետեւ հաստատուած կանան եղած յետագայ ամեն արքայից գրամներէն համար: Արքան պատմական հանգամանքներն՝ որչափ ծանօթ են՝ նոյնն ենթադրել կրաւ: Սեբեկեանց Անտիոքայ Բ. Թեոփոյժեթի Պաղոմկոն փրկատեղիսի գէմ միւսմ պատերազմական գործողութեամբք այնպէս տկարացած էին, որ ընդարձակ պետեանքն այնպէս յիմանքն սկսանք փորձել ինքնակազ ըլլալ եւ յաշուելեցան: Արքեն 256ին Բուկտրիս անշուշտեալ, ուր Դիոքրոտոս նոր պետութիւն մը հիմնեց՝ որուն կառավարիչը յոյն էին տոհման: Պարթեւաց անշուտուն եղաւ 250ին, Երանեան ոգւոյն կենդանանալուն: Եւ պատերազմաբար ազատք՝ որոնք աստուածային յարգութիւն մը կը տածէին իրենց վաղեմի Աբամանեան չարստութեան համար, ոտք ելած սպանեցին Անտիոքայ տեղակալը կամ Պարթեւաց աշխարհի ստորապետ՝ Արթաբոնդէ կամ Փերեկոն, եւ զԱրշակ Թագաւոր հռչակեցին Ասակ (Asaak) քաղաքին մէջ: Այս քաղաքը բուն Պարթեւաստանի մէջ ըլլալով՝ այլ անոր հիւսիս-արեւմտակողմն Աստաւենէ փոքրիկ աշխարհին մէջ, կը հետեւեցնէր Գուստմիդի Թէ Աստաւենէ եւ Արշակունեաց բնիկ նիստը, եւ Թէ Արթաբոնդէն ոչ այնչափ Պարթեւաստանի եպարքոսն էր՝ որչափ Աստաւենայի ստորապետ: Հեղինակը կը կարծէ Թէ քաղաքն որ Պարթեւաց ազամանն մասին է միշտ լսուող, կամ այն ժամանակն Աստաւենէ ալ պարթեւական ստորապետութեան մասն էր, կամ Թերեւս ապստամբ Պարթեւեց իրենց բուն աշխարհին մէջ Անտիոքայ կողմնակիցներէն մերժուած՝ ստիպուած էին Աստաւենէ ապաստանիլ, եւ հոն կուսան գտնելով իրենց առաջնորդը՝ զԱրշակ Թագաւոր հռչակել: Արշակայ իշխանութիւնն ի հարկէ շատ խռովայղղ էր եւ շատ ալ կարճատեւ, զհս ըլլալով իւր ճգնաց. եւ միայն իւր եղբայրը Տրգաս — ըստ Գուստմիդի եւ Ընայտերկիթի՝ ոչ 242էն յառաջ — յաշուեցաւ վերջնականապէս ապստակ զՊարթեւաստան Մակեդոնական լծէն, եւ այն՝

օգնութեամբ Սեբեկեան վարձկանագործուն (պատենան Դահայ), Սեբեկոս Բ. ի Անդրապորտ աստորապետ գէմ: Այս հանգամանաց մէջ, մտադիր կ'ընէ Հեղինակը, ինքական է նախ որ Արշակ Բ. որչափ ալ փոքրիկ էր տակաւին իւր պետութիւնն՝ սկսած է դրամահատութեան իրաւունքը գործածել: Բայց միւս կողմանէ կարճատեւ եւ խռովայղղ իշխանութեան տեսն այս իրաւունքն առատապէս գործարարուն պատեհ հուծիւն ալ շունեցաւ, Ասոր վրայ է վերջնիշալ ցածրատեղիքն դրամը, պարզ «Արշակայ» վերնագրութեամբ, առանց որեւէ ուրիշ վերագրի: Բայց այս պարզ անունն այնուհետեւ հարստութեան անունն կը դառնայ՝ որ ամեն յաջորդաց համար: Դրամին ամեն հանգամանքն՝ Սեբեկեանց հետեւողութիւն է. այսպէս՝ առաջնորդման վրայ արքային պատկերը գնելն, որ ամեն հետեւ պնպէս սովորութիւն կը մնայ ամեն Արշակունեաց արքայից համար: Ժամանակին Սեբեկեանց սովորութեան, համեմատ են, ինչպէս յիշեցնէր, Թէ Արշակայ եւ Թէ իւր եղբոր Տրգասայ անմորուս ըլլալն, մինչդեռ պարսկական է՝ ականջի օղը: Սեբեկեան դրամաց համեմատ է յետակողմն ալ, Արշակ հեծելոյ սպառազինութեամբ եւ ասպաւարտով՝ անթիկունք գահին վրայ նստած, եւ ձեռքը՝ աղեղ: Սեբեկեանց դրամաց տիպարին հետեւողութիւն կը տեսնուի նաեւ Թէ հոս եւ Թէ Արշակայ անմորական յաշորագր դրամներուն վրայ, որոնք իրենց հիմնադրին Արշակայ այն զիրքը կու տան — իբրեւ նշան աստուածային յարգութեան մը — զոր ունի Սեբեկեան դրամաց վրայ Ապոլոնը զոր Սեբեկեանց ալ իրենց հիմնադր կը հռչակէր, նստած Դեդիփական «պտղաբարին» վրայ: Միայն վեցերորդ յաշորդին օրով նորութիւն մը կը տեսնուի. այսինքն՝ Արշակ նստած է բարձր Թիփիսահայ վրայ, այնպէս՝ ինչպէս Յոյնը կը ներկայացնեն զՍեւս Յաղթական, եւ ինչպէս կը տեսնուի նաեւ Սեբեկեանց Անտիոքայ Դեպիփանոս դրամին վրայ: Համեմատութեան համար նմանադրողով յառաջ բերուած երկու Սեբեկեան դրամներն ալ Պետրոկիթի հաւաքմանն են: Դրամին յետակողմն եղբրը գրուած է A, Թէ եւ բաւական մաշած, եւ կը մեկնուի իբրեւ մնադիր դրամահատութեան տեղոյ, եւ նկատելով վերջին ալ պարսկականն ըլլալն է Ասակ յԱստաւենէ: Հատ կարելի է, կ'ընէ, որ այս աստուր մնացողը միայն ըլլալ մնալ թիփ: Եւ Թերեւս ամբողջական չէր գործունած, անով որ անպէր դրամն կ'որեւոր տեսն: կազապարէն մասամբ դուրս մնացած էր: Այս երեւոյթը շատ յաճախ է ամեն միւս դրամներուն վրայ ալ: Թէ Աստական եւ Թէ Պարթեւ եւ դրամներու վրայ անթիւ յաճախութեամբ եւ յետակողմն մնադրեր եւ աստուրը, որոնք իւրաքանչիւր դրամահատութեան անունն ու փողերանոցը կը ցուցնէին: — Միանգամ բանք որ դրամաց առաջնորդուն պատկերը միշտ կ'իտանձնուր պատկեր է, ոչ ինքապատկեր. եւ Թէ ամեն արքայից արքայի պատկերն այնպէս է որ գէպ ի յնի կը նայի: Այնպիսի կարեւոր է այս պարսպան եւ աստուր բացատրութեան, որ ամեն այլակերպ դրամ չնչը կրնար բուն որեւէ արքայի-արքայից ընծայել: (Տես էջ 1—4.)

Dr. J. Hermann Schneiderwirth, die Parther. Heiligenstadt 1874, էջ 8. Գուստ. 31:

ընկերացող բանակը Գաբիւնեցիներ (187 Ն. Ք.) Աֆէ սփստը ընթացիւ և ըստ Գուռալի, Երեւանի մոտ անհետանալով, որ Շաշառառի լեռնոտ մասին մէջ փորձի աղբյուրներէ մ'են հաւ։ (Ցեա Գուռալի, 34—39)

(178 Ն. Ք.) Փրիապատի (Phriapatus), 191—176 Ն. Ք., 12 Կորո՝ կրկին խմբի բաժնուած։ — Նախ՝ 9 դարմ. Յառաջադրողը Փրիապատիայի Ա (արիական գիմագիտ) աղբյուրի պատկերը որոշուող մոտորը, Գաբիւնեցի, գլուխն՝ ապարոշ, ականջը՝ օղ, վիզը՝ մանեակ, եւ կուրծքը՝ լանջապատին։ Յետադարձը՝ Արշակ Ա նստած պարտաւորի վրայ՝ աղեղնաւոր, գլուխը սաղաւարտ, հենքից սպառազնութեամբ, աղբերը՝ տրեխ, վերնագրութեամբ թափառած մեղաւուր Արաքսու փլաձեղփու (աղբյուրի մեծի Արշակայ Եղբայրաւորի, Թ. 1 վերջին գրուած վերականգն փլաձառու)։ Ինչ հաս յանդարտ գրանցի են, կշեռնին 8.50 Կ.Պ.Ր., մին (Թ. 9) շատ յանգցաւ Արշակին հաւաքմանէն, աղբյուրի գլուխն չքով մնաւորով Ա.Պ.Ր. գրե մեկն (իրեն գրաձակատութեան տեղը) Թաղաւ Խ Մարտ։ Այս պարագան նշանաւոր է այնու որ կը յուսնէ թէ Արշակեանց Անտիոքոսի Գ եւ Արշակունեաց Արշակայ Բ կուր խաղաղութեան գաղտնիքն շատ աւելի նպատակաւ էր Պարթեւաց համար, եւ ոչ թէ է այնպէս աննպաստ, ինչպէս ըստս որ կը կարծուէր. այլ ընդհակառակն Մարտի աշխարհէն քանի ժամ ալ Պարթեւաց ձեռքն ինկած էր։ Ճիշտ նման դրամ ալ ունէր ռուս դրամակն Կոմարով, այն տարբերութեամբ որ մեկաւորին է MAT, եւ Գոր Մարովը գրեմականն՝ որ վերջինից առից հրատարակած է դրամ, կը գրանէ նոյնպէս՝ Մարովն է Մարտ. այսինքն հին գրանութեան — Երեւորք խմբին կը պատկանին դրամ մը (Թ. 10 շատ յանգցաւ) եւ երկու յանգաւ պրիւնին, բնդհարապէս նոյն տպով։ Դրամին առաջադրողը՝ Փրիապատի Ա (արիական գիմագիտով)՝ մօրաբեր քաղաք, մաղը գանգաւորներով, նոյն՝ ապարոշ, օղ, մանեակ եւ լանջապատին։ Յետադարձը՝ Արշակ Ա աղեղնաւոր պորտաւորի վրայ, սաղաւարտաւոր, սպառազն եւ աղբը տրեխ։ Արշակապատի մէջ կ'աւելնայ "Հելլենաւոր", այսպէս՝ (թափ)աւ (թափ)աւ Արաքսու (փլ)աձեղփու (փլ)ալլիցոս ("աղբյուրի մեծի Արշակայ Եղբայրաւորի Հելլենաւորի, Կ) Արշակ՝ 8 77 դր.։ Պրիւններու ալ (Թ. 11—12) առաջադրողը նոյն. յետ սկզբին՝ արձանաւորը նոյն, բայց անորոշ պատկերը՝ մի մը. կշեռն՝ 5.78 եւ 6.24 դր.։ Թ. 10 դրամն այն կարեւորութիւնն ալ ունի որ յետադարձը կայ թուականու EKP = 125 Արշակեան թուականութեան։ Այս երկու նորութիւնք ալ նշանաւոր կենտրոն են, Առաջինը Փիւլլիցոս "Հելլենաւոր", կը յուսնէ որ յիշատակ մը է նոյն ժամանակ աղբյուրը աղբյուրն իշխանութեան ներքին ծաղիկը յուսական քաղաքացի եւ նոր իշխանաց անոնց ընտելաց հանգուլ ունեցած համալրութեան, եւ այնուհետեւ սովորական տիտղոս մը կը գաւառայ յաճար աճեւ աղբյուրը համար։ Թուականն որոշ նշան է որ ժամանակի վերաբերելուն, որ հոս ալ միայն Արշակեան թուականութիւն կրնայ ըլլալ, արդէն շատ յաճախ յաճար

ժամանակի գրամաց վրայ։ Ունայն փորձ մը կ'ըլլար՝ ըսենք՝ Արշակունի թուականութիւն մը մտածել։ Այս պարագային դրամը պէտք էր յետաձգել Ուրթորթը Արշակունի Արաքսունայ Ա օրերը, որուն ամենին ինչ յարմարի՝ քաղաք ուրիշ կենտրոն թուականութիւն պատկերը։ Հոս աղբյուրն տալական առից է, մինչքան գրեմը որ Արաքսուն Ա. Եւրոպեան միայն գաւառաւորացաւ։ — Ճիշդ այն աղբյուրը գրամաց եւ նաեւ պատկերին ալ նման է ունի այն գրամներէն, զորոնք ուրիշ գրամագիտը աշխարհար կերպով կը փորձեն գտնաւորել պարթեւականաց շարքին մէջ այս կամ այն տեղ, եւ Հելլենաւոր բառական համոզել փոստերով կը յուսնեն թէ ընդ "աղբյուրը աղբյուր", դրամներ, այլ հաւանականութեան Հայ Արշակունեաց։ Արդէն այն շատ նման գրամն որոշ թուական ունի՝ 188 Արշակ, որով ըն թէ Փրիապատիայ, այլ Արաքսունայ Ա ժամանակակից անձէ մ'ըլլալու է։ Նոյն կարգի է ուրիշ դրամ միւս ալ, որ հաւանաւորութեամբ նոյնպէս չէ ընկն պարթեւական, այլ ըստ ամենայն հաւանականութեան կամայնորովոր շատ անսովոր, որ միանգամայն գեղեցիկ հաստատու թիւն մը է Հայ Արշակունեաց գրամաց ժամանակակից գոյութեան։ Այս մասին յետոյ։ — Բրիտանական Թանգարանը նշանաւոր դրամ մ'ալ կայ, մէկ կողմէ Փրիապատիայ պատկերով, միւս կողմէ իւր յաճարին՝ Հրաշապատ Ա. սովորական արձանաւորութեամբ։ Ըսել է յետադարձը յետոյ կրկին գրոշմուած է Հրաշապատ օրով, նման գէպէր ծանօթ են նաեւ այլոսն։ (Ցեա էջ 11—17)։

Երկու աղբյուր՝ Փրիապատի (181 176 Ն. Ք.) եւ Հրաշապատ (176—171) օրով, առեւտու եւ քաղաքացիական պատերազմի որ կ'ըլլար այնուհետեւ Միւրգոս մը վրէժնաւ իշխանութիւն ընել անկէ ըստ արեւելեան Երեւոր վրայ։ Իսկ պատմաբանք աւանդուք մեծ բան չէ։ Հրաշապատ կը պատմուի որ նուանց Մարգարատի թաւ Գորով, րոյն եւ փոխարեք զանաւոր է CHAGAX. Ըստ Գուռալի՝ այս քաղաքն Կասպից Դրամն մտն ըստով, կը հետեւի որ Պարթեւ. քաղաքն առած էրն Կաս

1 Ցեա Հելլենական քով էջ 16—7։ Դրամն մանրամասն նկարագրուած է W. Wroth (Catalogue etc., Նախադրումը՝ անդ 8-ու. Ե. 31) Արաքսունի շարքերուն եւ կրկին դրամն իւր պատմական առաջին թափառած մեղաւուր ("աղբյուրի մեծի) բառերն այլալուծ. Մաքսիւց Արաքսոս Փեոպատոս ("Արշակայ տառուածաւոր) տալական որոշ կը տեսնեն։ Նման գէպէր՝ դրամաց կրկին գրեւ ժամանակը էր նշանակէ Կասպից իւր նշանաւոր երկաւորութեան մէջ՝ Ernest Babelon, Les rois de Syrie, d'Arménie et de Comagène. (Paris 1897—8) Եւրոպեան թիւն էջ 24-ն։ Այս գործուց Հայոց վերաբերեալ մասը աւել "Բարեբալ Լեզգային Թաւաղաւորն Լեզգային քաղաքն" ԲԱՊ, 1897, էջ 109—112, 113—9, 136—41, 158—61, նշանաւոր է նաեւ Նոյն Հելլենականի Արաքսունի Դրամն Ծոյցի (Գորիւ 1898)։ — Գուռալի մայր աղբյուր "Փրիապատի" յարմարեք հայալուծ եւ մեկնելու անոյ որ իրենէն ըստ հին պարսկական սովորութեան գործն առած էր փոխութեան, եւ "Հելլենական, յարմարեք նշանակուից կը համարի այն վարկերն, երբ Մեծի ինքնոյն Երեւոր թիւն նուազելու վրայ Պարթեւ. քաղաքն առով պաշտօնական հանգիստացած հրապարակաւ մանկեղանաւ յատկան յատկանութեանց՝ արդէն ծայց կուտային ինքնոյն տալական քաղաքը։ (Գուռալի, 43)

և խոստ աշխարհները՝ Բարաստանին առնելով։ Աստի, կընէ Գուռլոյի, Անտիոքայ Մեծի մահաւանէ ետքն եղան ընտրեւ և այս։ Եւ ինչէ չնայեալ որ նոյն Choarene աշխարհի մէջ եր Եպանմա՝ միակ զուտ յունական քաղաքն Պարսիկաց Տին կայունացն մէլ, ր չկատի ունենալով ճիշդ Փրիպատանայ առաջին անգամ առած «Փիլիսիմն» (— Հէլլենական) փորձան Սեւի կեան ալ թուի ականաւ։ Եւ այն դարձեալ ճիշդ Անտիոքոսի Գ ժամանակ տարին (Հճմտ. վերջ Փրիպատանայ թ. 10) Սեւիկի, 125 տարեան — 187—8 թ. 4.) կը Տնտիս որ Փրիպատան եր այս աշխարհներն առնալը, որով ինք «Հէլլենական» ընտրեւ առիթ ուներ։ (Փուլաւոր. 43—44.)

(Արշակ Ե.) Հրեհոս Ե. 176 171 թ. 4. 22 կտոր՝ երկու խմբով. — Նախ 5 կտոր՝ մէկ դրամ, մէկ լուսնայ եւ երեք պղինձ։ Դրամն եւ լուսնայն շատ ցածրեալ։ Այնչափ Հաւաքմանէն Առաջակողմն Հրեհոս Ե աղբայրն պատկերը՝ կարճ մարմնով, գանձազարհեր, նոյն՝ ապարջ, օղ եւ մանեակ. յետասկողմն՝ Արշակնստան՝ աղեղնաւոր, պորտաբարի վայս, սաղաւարտաւոր, սպառազէն եւ սորըր՝ արին. արձանագրութեամբ՝ թափաշ։ ՄԵԴԱՆԱ ԱՐՏԱՅԱՍ (— աղբայրն մեծի Արշակայ.) Լուսնայի (Թ. 2) յետասկողմն ալ նոյն արձանագրութիւնն է, բայց «մեծի, բառն կաղապարեն դարձն մնացած է. պատկերը՝ երկու գիտութեանս զիւարթ եւ երկու արմանեկոյ ոտաւ. զիւարթներուն վայս՝ երկու աստղ։ Այնիւր. 0.61 դր.։ Պղինձներու ալ առաջակողմն պատկերը նոյն, եւ նոսե յետասկողմն արձանագրութեան պատկերը՝ մի. Այնիւր. 4.82 (Թ. 3.) 8.06 (Թ. 4) եւ 2.61 (Թ. 5)։ — Միւս խմբին կը վերաբերին՝ 11 դրամ՝ (Թ. 6—16) եւ 6 պղինձ (Թ. 17—22) ճիշդ նոյն տպով՝ բայց առ արձանագրութեամբ՝ թափաշ ՄԵԴԱՆԱ ԱՐՏԱՅԱՍ ԹԵՍՏԱՏՈՐՈՍ («աղբայրն մեծի Արշակայ աստուածաձոր») բայց նոսե պէտպան առանձնապատկութեամբ, եւ մետաղերով ի մասնաւոր թ. 7 արքայի դիւանը քով ունի Ա. Թ. 8՝ մետաքի. Թիւ 15 աղբայրն դիւանը քով ունի դրամահաստութեան տեղին ԱՊԱ (Ապամեա.) Թիւ 10 Այնչափ Հաւաքմանէն ԼՈ. 11 ՄԻ. Թ. 12՝ ՈՒ. Թիւ 13 լոնգին դրամով դրամահաստութեան տեղը ΝΙՑΑΙΑ. եւ յետասկողմն «աղբայրն Արշակայ» բառերը ստորաքաղաքն (նոյնպէս Թ. 14.) Թ. 15—6 ΤΑΜ, իսկ Թ. 14 CVAS. Այնչափն 3.61—4.61 դր.։ Պղինձներն յետասկողմն նոյն արձանագրութեամբ, բայց միւսպատկեր եւ փղապատկեր. (առաջակողմն աղբայրն պատկերն առանց մանեակի է.) Այնչափն պէտպան 1.63էն մինչեւ 3.78 դր.։ — Դրամ Թիւ 6է Համեմատ լուսնայ մ՝ ալ կայ այս Հրեհոսայի՝ Բրիտ. թանաքանար, եւ նոյն դրամով արդի առիթ դրամ մը Պետերբուրգի կայսերական թանաքանարն ստաբիլութեամբ որ առաջակողմն աղբայրն դիւանը քով դրամով և ΕΙΛΑΡ, Հրատապարտութեան Մատարովն յիշեալ տեղը, (8 եւ կը 18—20.)

Հրեհոսայ մասն տես նախընթացը։ Դատական մատենադար ալ Սեւեհեանքն եւ արեւելեանք մասին Հաւաքմաններն առիթ կարեւոր բան մը չեն պարունակեր։ Մեծի Համար կարեւորն է այս Ժամանակի Համար Հայոց աշխարհի ալ ինչպիսի, որ ի վերջ կայ ունի նաեւ Արշակ իւրեանց Հնա՝ այն իրազեմէ թէ արդեօք արդէն որեւե տգիտութիւն մը կը նշմարուէր ի Հայս, ինչպէս կարեն

կողմն Հաստատել Խորհրդացոյ գիրքը։ Արեւելեց ապագայ անդոշ պատմութիւնն Համար նշանակալից եղաւ Սեւեհեանքն եւ Համաձայնեց իրարաւ Հոս բարեկեց. Անտիոքայ Գ Մեծի պարտութիւնն Մագնիսեայ քով. (190 թ. 4.) Նշմանաւոր կէտ մ'իցաւ, ոչ միայն Պարսիկաց Համար, որ այնուհետեւ կրկնյին կամաց կամաց դեպ ի արեւմուտք տարաւ եւլ իրենց իշխանութիւնը, այլ նաեւ Հայոց, Հայք արդէն Սեւեհեանք տակ ճիշդ շատ անուսական միայն էին, եւ այն ստարակները՝ զոր մերթ ընդ մերթ յիշեալ եր գտնեմք՝ առիթ երբ արեւելեան էին, որոնք ի Հարկին Սեւեհեան իշխանութիւնը կը նսնջնային, որչափ որ կը զորեք անոնց զորութիւնը։ Առաջին ալ կը յիշուին արքայապետ Արտաշատ 301 թ. 4. տարին (Դիոդոր. Մատրիդ. ԼՅ. 19, 5.) Արշատ Եր 244ին։ Պոլեմի. Գ. 17.) Հաւաք (Փետրեան) Արշատայապետ 215ին, զոր մեր յիշեցնը (Պոլեմի. Մատրիդ. Լ. 25) եւ որիւր իւր 284ին կը մեծ Սեւեհեան (տես Գարաբաշ. Պոմ. Հայոց. Ի. 130, ըստ Թ. Ռայնշմայնի եւ այլն)։ Ինչեւ մեծ պարտութիւնն ետըր (149), կ'առնէին զառական պատմութիւն, Անտիոքայ երկու զարափաղ՝ որ Հայոց ստարակ պրտան էին (այսինքն օրեքն ի թեւ երկու փոքր արքայք) Արտաշէն (Արտաքսիտոս) եւ Զարեհ (Զարադրեհ) վերջնականպէս անկախ եղած էին, երկու արքայութեանց զուգի ընտրով, Արտաշէն՝ Մեծ Հայոցն եւ Զարեհ՝ Ծոփաղ (եւ մասին Փոքր Հայոց) եւ երկուքն ալ այնուհետեւ զարգացած կը տեսնուէր։ Մանրամասնութիւնք թողով՝ բաւ է մեծն որ Անտիոքայ Մեծի յաւերթը Սեւեհեան Գ Փրիպատոր (187—175) տկար էր, եւ Գրուար. կրնար շարեւոր առկն առնալ. Ետրորը՝ Անտիոքոսի Գ Եպիփան (175—164) ինք չհրապարակներն մին եր Սեւեհեանք, Թեմե ի վերջ իւր ալ ճշմարտութիւնը Սեւեհեան պետութեան նախինքն փոյսը առնը՝ անգրտու եղան։ Ըստ գործերն մին եղաւ եւ այն արքունի միւս դատարի քանիք ընտրեցին Համար՝ արշաւել Եփրատին անդին (186ին)։ Անտիոքոս Եպիփան փոքն նախ ի Հայոց, եւ այն՝ յաւերթութեամբ, միւրեւ անգամ յիշեալ Արտաշէն իւր մեծքն ինչաւ. բայց նոյն իւր այն պարագան՝ որ Արտաշէն իրին ընդունեցաւ եւ պահեց իւր արքայութիւնը, կը ըստ ջընեւ որ Հոս ալ իրեն այն վիճակն մէլ էին իւր վիճակի մէլ եր Պարսիկացն Անտիոքայ Մեծի արշաւաւանք օրով (տես վերը՝ էջ 328) Եպիփանոս իւր գործերը Հոս կրնար թողուլ։ Իւր արշաւանք ի բաւն Պարսկաստան (Պարսիս) եւ Պարսիք Ծոքը, եւս իրեն ժամանակին մտերմ ալ այնպէս կը պատմեն ինչպէս եր Անտիոքայ Մեծին, այսինքն՝ տեսնով որ Եփրատիաղեցն նաեւս տեղով Հարաւս անհետեւ մ'ուներ, ու թեք կողաղեցաւ, բայց չառնողեալս։ Մեհան կ'ըսուի 184ին Պարսիք Զարե քաղաքն մէլ՝ իրեն յաւերթներուն թողուլը Միհրդատայ Ա Նման Հայկաւորութիւնը (18 եւ Գուլաւոր. 40—42.)

(Արշակ Զ.) Միհրդատ Ե. 171—138 թ. 4.

79 կտոր՝ բազմաթիւ պէտպանութեամբք եւ պէտպան խմբերով։ Նախ կան երկու դրամ, մին Մորգամանիքի՝ միւսն Այնչափ Հաւաքմաններն, երկուքն ալ շատ ցածրեալ, առաջինը 3.69 դր.։ Երկրորդը 4.30 դր.։ Առաջակողմն՝ Միհրդատայ Ա պատկերը (արիական դիւանագով) որ լիւսնաւորու եւ եւ թեւթեւ գանձազարհեր, նոյն՝ ապարջ, ունալն օղ, մանեակ եւ լանձապատկի։ Ետասկողմն՝ Արշակն ստանա՝ աղեղնաւոր, պորտաբարի վայս, սաղաւարտով, սպառազէն եւ սորըր՝ արին։ Արձանագրութեան թափաշ ՄԵԴԱՆԱ ԱՐՏԱՅԱՍ ԹԵՏՏՈՐՈՍ («աղբայրն մեծի Արշակայ Փիլիսիմն») — Երկրորդ խումբը շատ բազմաթիւ եւ երկու բաժնով։ Նախ վեց երկդրամեան (Թ. 3—8), 13 դրամ, մէկ երեք լուսնայ եւ երեքն պղինձ։ Առաջակողմն՝ 2 րեք

գրամանց արքայի պատկերը նշինպէս, յետա-
կողմը նշինպէս Արշակ Ա նստած, եւ արեւմուտը,
սպասարանը, արեւմով եւեւ. բայց վերնագրու-
թեամբ՝ Բասիլեւս մեթալուս Արսաօսու եփափոսոս
(“արքայի մեծի Արշակայ Նշնաօրդի”) Ասոնց
մեծագոյն մասն այլեւայլ առանձնայատկութեամբ
է, եւ մեծագործով (Թ. 7—8 TY), առհասարակ
շատը՝ ցանցաւ եւ շատ ցանցաւ (Ալեքանդր,
Մարդմանի Հաւաքումներէն, մէկ քանին Ալեքի
Մարդմանէ ի Բաղդատ) Ալեքան՝ 14.98 մինչեւ
16.05 գր.: Նոյն կարգի ուրիշ շորեքգրաման
մ’ալ կայ այլաւեւ մեծագործով՝ Պետերբուրգի
թանգարանը, Դրամներու ալ (Թ. 9—20) թէ
առաջնորդը եւ թէ յետագործը նոյն է եւ նոյն
արձանագրութեամբ, բայց բազմաթիւ մեծա-
գործով, բաւական մասը շատ ցանցաւ (Ալեքանդր,
Մարդմանի Հաւաքումներէն, 1) կէտէնի՝ 3.12
մինչեւ 4.25 գր.: Թ. 22 ալ գրամ է, որուն վրայ
արքային լիւծմորայն արածայր է: Երեւելումայն
(Թ. 21) որ շատ ցանցաւ է՝ շորս ոտով արձանա-
գրութիւն մ’ունի, բայց տնրեմեծայն է. կէտէն՝
2.02 գր.: Պղնձներու (Թ. 23—9) առաջնորդը
նոյն. յետակողմը նոյն արձանագրով, բայց պատ-
կեր կամ ձեռնարկներ է կամ ձիւս գլուխ,
Թիւ 27 Յաղթութիւն՝ ալ ձեռքը պսակ բռնած,
մեծ 28—9՝ պատկանգարան: Նաեւ ասոնց ոմանք
թեւագրեր ունին, այսպէս Թ. 26՝ Մի. կէտէն՝
1.50 մինչեւ 8.30 գր.: — Նոյն խմբին երկրորդ
բաժինը կը պարունակէ 11 գրամ եւ 6 պղնձ,
(Թ. 30—46) ընդհանրապէս նոյն ապով եւ նոյն
վերնագրով, բայց սա տարբերութեամբ որ ար-
քային պատկերն՝ երկուս ու արածայր մօրուք է, եւ
պարանոցը մեծանակը զարդով, եւ մանաւանդ յետ-
ակողմն ցոյցմ ահորդ անթիկուշը ամօռին
տեղը՝ բարձր թիկունքներով գահից կը սկսի,
որուն վրայ բազմած է Արշակ Ա սպասարանը, սաղա-
ւարտով, աղեղնաւոր, տղք արիւն (միշտ աւանդ աղեղ
բռնած) Արձանագրեր նոյն՝ “Արքայի մեծի Արշա-
կայ Նշնաօրդի”, Նաեւ ասոնց շատը պէսպէս մեծա-
գործով է եւ ուրիշ առանձնայատկութեամբ.
այսպէս Թիւ 31 լանջապանակին վրայ մահիկ
մ’ունի. Թ. 34 Արշակայ գահին ետեւ՝ Δ (նոյն՝
Թ. 35.) եւ նոյն տեղը Թ. 36, 39: Ե, Թ. 37՝ I,
Թ. 40՝ C: Մեծ մասը՝ ցանցաւ եւ ցանցաւագոյն:
Դրամներուն կէտէն է 3.08 մինչեւ 4.16 գր.:
Նոյն ապով եւ պղնձներով, միայն յետակողմը՝
ձեռնարկներ. (Թիւ 41 Պեթաօս) ձեռնարկներ,
պատկանգարան, եւ (Թիւ 46) Յաղթութիւն ձեռքը
պսակ. Թ. 43—4 արքայի գլուխ ետեւ՝ Մ. կէտէն՝
1.00 մինչեւ 5.87 գր.: — Երրորդ խումբը նշին-
պէս կրկին բաժնով է: Երկու բաժնին ալ յատուկ
է այսուհետեւ “Բաղդադ Բաղդադ” վերնագրին, որ
տակ է կր սկսի. բայց երբեք կը բաժնորդ անով
որ առաջին բաժնին գրամներուն վրայ արքային գլուխն
ապարոշ է, իսկ երկրորդին մէջ՝ սաղաւարտ զար-
դաւուն: Ա բաժնին կը վերաբերին վեց գրամ եւ
ուրիշ պղնձ (Թ. 41—60): Արքային մօրուքը շատ
երկայն է եւ արածայր, մազը՝ զանգուր, նոյն
ապարոշ, ոչ, զարդարուն մանեակ է լանջապա-
նակ. յետակողմն՝ Արշակ բարձր թիկունագահի

վրայ աղեղնաւոր, սաղաւարտով եւն, վերնագրու-
թեամբ՝ Բասիլեւս Բասիլեւս մեթալուս Արսաօսու
եփափոսոս (“արքայի արքայ/յ մեծի Արշակայ
Նշնաօրդի,”) Թիւ 51—2 արքային կերպարանը
ծեռացած կը ցուցնեն: Ալեքան՝ 3.91—4.48 գր.:
Նոյն ապով եւ պղնձներով յետակողմն ձեռնարկ,
Պեթաօս (Թ. 56), Յաղթութիւն (Թ. 57) եւ
պատկանգարան. կէտէն՝ 1.40 մինչեւ 4.61 գր.:
Շատ յաճախ եւն վերագրները: Միւս բաժնին կը
վերաբերին ուրիշ գրամ եւ ուրիշ պղնձ (Թ. 61—76),
ինչպէս ըսինք՝ նոյն ապով եւ սա տարբերութեամբ
որ առաջնորդն ալ իրարմէ այլեւայլ գրամներու վրայ,
եւ ինչք տողը (Թ. 64—8) շատ ցանցաւ եւն:
Ալեքան՝ 3.71 մինչեւ 4.26 գր.: Պղնձներէն
որոնց նոյն է առաջնորդն եւ յետակողմն ար-
ձանագրեր, Թիւ 74—6 յետակողմն ուրիշ պատ-
կեր ունին, այսինքն՝ լախա միւսներէն՝ Թ. 69—70
Պեթաօս, Թ. 71—3 Յաղթութիւն ձեռքը պսակ:
Ալեքան պէսպէս, 1.00 մինչեւ 3.70 գր.: — 2 Զոր-
բորգ խումբ մը կը կազմեն երեք գրամ (Թ. 77—9),
առհասարակ նոյն ապով, բայց սա արձանագրով՝
Բասիլեւս Բասիլեւս Արսաօսու եւրոպոսու միւսուս
քալ փալլադոս (“արքայի արքայ/յ Արշակայ Բա-
րեգործի Արքայն եւ Հելլենիստիկ”) Ալուստ
երկու կողմն ալ նոյն միւսներուն հետ: Ալեք. 3.90
մինչեւ 4.44 գր.: (Տես էջ 21—31.)

Ամսօրաց Եպիփանու յաբրէ՛ Ամսօրաց Ե Ե-
պատր (184—182) տպւ էր, զոր սպաննից Գիմնասիոս
Սփոքր (182—150) եւ ինչ տպ յաբրէ պարագայի մէջ
Պարթեւ, իրենց հայրը քանիս Գործին մէջ մաս ունէին
Հռոմեացի ալ, որ Սելեւկեանց դէմ խռովութիւններ սար-
քէն լէին զարդեր: Մարք կրկին փորձ փորձեցին, եւ իրենց
ստորագր Յիմնասիոս Միւստայի — որ Հռոմ գործերով
զցած ըլլալով կրնար իւր ձեռնարկին յաղթութիւնը
կամ ձախողութիւնը կշռել — յաբրէցոս պիտի որ
Հռոմայ ծերակոյն որոնց իրեն աւել արքայի տաղանդ
(181)ին: Դիմադրոս անմիջապէս զաշխարհ եղաւ Մրտաշիտի
Հայոց: Մրտաշիտի սահմանակիցքն Հնադեպեցոց, եւ
գրաւեց մինչեւ Ջեզմա, եւ նաեւ Բաքերաստան. (պտպեւ
Գուսպ.՝ 42, սաղեւով Դիմադրոսի մէջ ընկերացումն): Բայց
Յիմնասիոս որ սիրուած ալ լէր, փորձ նոյն վախճանն ու-
նեցաւ՝ զոր ունեցաւ առաջինը կամ Մրտաշիտի փորձ: Ամ-
սօրացոս Սփոքր ջախ զորավար մ’եր, ըստով վերջ տաւ
այս ձեռնարկին: Յիմնասիոս իսկաւ, եւ իւր ջեղարկը փախ-
չովով միայն ապուռեցին: Բաքերաստան առաւ Ամսօրաց
“Փրկիչ (Սփոքր) տաղանդ: Զարմանալի կերպով ինչ
Միհրդատ, որ Սելեւկեանց խեղճ վրեժին օգտուելով՝
Պարթեւաց սահմանները մինչեւ Եփեսոս յառաւ մինչ
եւ Բաքերաստանն առաւ, իւր գրամը զոյ պատան է նոյն
“Սփոքր — Փրկիչ յաբրէնց (սեւ վրէ՛ Միհրդատայ
Թ. 1—2), ինչպէս իրմէ կը սկսի Գիմնասիոս տաղանդն իւր
գրամը միմադրի մասին վրայ (եւ անկէ ետքը ստորագրան
անհետն):” միայն վերջերս (Հմն. Միհրդատայ 77—9) նաեւ
Եփեսոսի Եւ Դիմա տաղանդներն (այս վերջինը ըստ
Գուսպիցի առանձն է Միհրդատի Բաքերաստան Հեղովիզիս
“Արշակայ յաբրէնց, Գուսպ.՝ 78) որոնք յոյնական
յետայ ստորագրան կը գտանան: Միհրդատ նաեւ յոգուս
գործանքի իւր մեծակայ Բաքերաստան յառանգան պտուս-
թեան մէջ մազաւ խռովութիւնը: Այս պետութիւնն
Դիմապոլիս եւ անոր հօր Եփեսոսի տաղանդն մեծ
զարգացում ընդունած էր եւ Հնադեպեւ յարաբերութիւնը

Հաստատուած էին արեւելքի ամենազերքին կողմանց Հնու. բայց մեր այս նազմանք ժամանակ ներքին խռովութիւնը սկսած էր եւ կարողութեա թաւաւորը սիրեց գահան եւ յաջորդեցին ներքին պատերազմները (այս էրաց մասին Հմմտ. Գրուած. 44—51)։ Միհրդատու օգտին դրոժմանէն՝ պարսպանքը գրասան եր Արաքսին եւ Յուրկա ստորապոլսութիւնը. եւ Վրտուի թիւ (Յուսա. իս, 6) մինչեւ Հնդկական իսկան իսկան տարածեց իւր արքայութիւնը։ Ուրիշ աշխարհուր մը (Ուրա. Ե, 4) Վրտե՛ իւր հեռաքին տակն էին ինդոսի եւ Հնդկաստանի մէջանց ընկալի ամեն ազգերը։ Այս աւան. դու թիւնը՝ որ իրարու հակառակ Վրտուսի միասնեւէ կը թափայ Գրուած. (ամբ 50 եւն.) Կարեւորագոյն եւ մեղի Համար Միհրդատու ձեռնարկուի ինքեքն արեւմտեան կողմերը։ Ատուրց միեւնի խեղճ եր. քաղ Գեմատարոսի գեմ Հռոմայեցւոց շարան որոգայթներին պարգրելին ընդան իրեն գեմ ելած եր Հայապատի որ իւր թիւն Ատուրցու Եպիփանու որդին ըլլաւ (152) եւ Գեմատարոս ինկան անոր գեմ մշտն ինկան ճակատի մը մէջ (150)։ Այս Հայապատի եւ այսմ նոր արքայն՝ Ալեքսանդր Թեպատար Եւրպատեան անկապող եւ, եւ իրեն գեմ ելաւ (147) Գեմատարոսի Հուսմանու որդին, որ յաղթեց եւ Ալեքսանդր փախելու տանն ապանակեցաւ (145ին)։ Բայց արդ. նաեւ այս նոր արքայն՝ Գեմատարոս Ե Նիկիտար չեցաւ խաղաղընէն երկերը. եւ իրեն գեմ կան ուրիշները՝ նաեւ Ատուրցու Եպիփանու Գրիմոսու (Ալեքսանդրի որդին) եւ անոր պապն. Կուրեմէն ետքը Գրիմոսու Կասանեմը՝ Յրկիւն անուամբ։ Ինչպէս եր որ Միհրդատու այս պարագաներէն օգտուէր։ Մարաց եւ Պարսկեաց մէջ պարագանքը նաեւցաւ. եւ Պարսկեաց քրտեցեքն երկիրը։ Միհրդատու զնախկուսէ գրասան զԳրապատի, եւ ինքն Վրտանց աշխարհը զնայ։ Մասրատանի կորուստն (147ին) ինքեքն Հնուսեւն. Բարկուշու թիւն կորուսաւ. որան Գեմատարոսի Հայաստան ստորապալ օպանակեցաւ. եւ Միհրդատու քրտեքն Սեւեթիկան մայրաքաղաքը։ Այսով Սեւեթիկ կորուստն եր Մակեդոնացւոց Համար։ (Գրուած. 44 եւն., 51—52)։ Պարսեւ կարծեա իրեր փոխեցաւ իրայ էին. Ղար Գեմատարները գահ լինէ, եւ թախախտեց իւր խեղճեքն Գեմատարոս Նիկիտարի օգնելու։ Գեմատարոս իրը 140Է Միհրդատուէն Բաքեքն եւ անկէ զնրին ասորայութեանց կողմէն անցաւ. բազմութիւ տեղացիք օգնուեցան ինկան. նաեւ Պարսիկ եւ Եգիպտոսը. եւ Պարսկեաց սպիւնայլ ճակատներու մէջ յաղթուեցան։ Բայց որչէն եղաւ ճակատն որ Մարաց աշխարհին մէջ տուեցաւ 139ին։ Միհրդատու զօրաբան յանկարծ, երբ խաղաղութեան թանկեղութիւնը իրլլային, յարձակեցաւ, խորտակեց Գեմատարայ թանկեւ. եւ Գեմատարոս ալ զերի բռնեց, եւ շղթայապալ շղթիցընէով թուր նարէն տապաւան շաղաքանքին՝ Միհրդատուս հեռաց տուեցաւ։ Միհրդատու զնեւ այն ամուս. թիւնն ունեցաւ, որ թաղապարտաւոր Հոգ զնայ զԳեմատար թնկայութեան տեղ տալով թ Վրկոսու, եւ իւր Հառցողութեւ գոյ տալն այն՝ Վնու. թիւնն։ Միհրդատուս թուր յայն այսմ գարման եր Եգիպտոսը. որ գեմ, որ իրեն գեմ ելած էին Գեմատարոսի Հնու. Մասու Սեթիկային, կողպանք երկիրն Տարուսու մեհմանեւ (Վրտու. միշտն թիւր տալանք, նոր քրտմով միշտն 48 միշտն մարը, Գրուած. 53) եւ Հայաստանեաց երկիրը։ Բայց նաեւ տակն ետքը Եգիպտոսի արքայներ կան, որոնցմէ գրաւներ ալ մասնայ. եւ նկատելով՝ այս պարագանքին կու զայ թիւն Միհրդատու (ամբ 53—4) այն եղակացութեան կու զայ թիւն Միհրդատու նոյն աշխարհին Ուրլու. թիւն մը գրած եր իրեն թաղապար. պարագայ մը՝ որ զարմանալի կերպով զն յնկնեքն Հայ աւանգութիւնն (սա. իրորեքն. Գ) թեւ նոյն ժամանակեքը նաեւ թ Հայս Ուրլու. թիւն մը սկսած ըլլայ։ Եգիպտոսի այս արքայներն եւ Կասանկերն, որմ գրած կու 80—81 Ե. Ք. տարեկանն։ Նաեւ այն քրտմներ՝ որ Միհրդատու զն կրէն, բայց որ Մարդայից արքայս մը թ իրարու ըլլաւ. այս արքային ճակագրին կուզէ ընծայել

Գրուածք (ամբ՝ 56)։ Ճիշդ պար զերկին քրտմներն այսմ մեր Հնդկաստան Հայ Արաքսականց կ'ընծայէ։ Այս ժամին յետոյ. — Միհրդատու մեռան տանն թիւնը. ընդարձակաւ ճաւալ պետութիւն մը, որով «արքայ արքայից» եր ստուգիւ՝ զերկն տեր ըլլալով թուր աշխարհաց Հնդկական Կասան միշտն Եգիպտոս. Այս տեղերը քրտն լաւադրն կոր. զարու. թիւնը Պարսկեան մէջ մտնուց, եւ պետութեան կողմէն յաջորդեց. Եգիպտոսի Եգիպտոսի կողմէն զնուր թիւն մը կ'ստեր. իւր ժամանակին Համար յարկուած աշխարհաց ցուցանին եւ անոնք լուսաւորութիւնը՝ սեւ Գրուած. 54—74. բայց այսմ աշխարհագրական շնորհագոյն եւ նորագոյն քննութիւնը Մարդարի «Երուսաղէմ» (Իերւն 1801)

(Ուրլու. Է) Հըրմատ Բ., 138—128 Ե. Ք. 23 կտոր, երեք խորով. «Եսի» ինն երկդրամեան, Հրաշատայ Բ պատկերով, որ կարեւորագոյն է, բայց երկար գանգուրներով. նոյն՝ ապարոշ, մանուկի եւ լանջապանակ, Յետասիողիւն՝ Արշակ Բ քարն թիւ ինչուսէ իրայ, հեռեքն աղեւ, եւ ամեն գրամի զնայ իրարմ տարբեր մետաղի։ Ալեքսանդրն է՝ Բասիլեաւս մեթալու Արսաւս Պեոպատորոս սուրբտու Եպիփանոս փեկէլլոս («արքայի մեծի Արշակայ ստատուածայք քարեգործի նշանակեքն Տիւլեւստիքի») Թ. 2 յետասիողիւն ունի մետաղեքն տեղը ԱՊՕ. Թ. 8 (ԵՐ)ՄՏ, եւն. 2 որեքրամեանց կշիւր 14,28էն միշտն 16.00 գր.։ Մեծ մասը շատ ցանցաւ. — Երկրորդ խումբը Գրե կայմին երեք կտոր՝ որ անտեղի ընթերցուածներ ունին։ Նաեւ շատ ցանցաւ. զորեքրամեան մը (Թ. 10) էր Գրե՛ Բասիլեաւս մեթալու Արսաւս Պեոպատորոս սուրբտու սուսթոս փեկէլլոս («արքայի մեծի Արշակայ Ատուտանաճոր Բաքեգործի Բաքեգործի Լէլլեւստիքի») Ալեքսանդր Հուսաւքանէն. կշիւր՝ 16.00. նոյն Հուսաւքանէն գրամ մը (Թ. 11) կ'ընթեւուն սիկիւրեքը նոյնպէս, բայց «բաքեգործի Լէլլեւստիքի», բաւեքն տեղը (X)Ա-տատրատե(ա) այսպէս՝ «Արքայի Մեծի Արշակայ Ատուտանաճոր Բաքեգործի. Խորտարտաւոր. (կշիւր՝ 4.06, շատ ցանցաւ. եւ ուրիշ գրամ մը (Թ. 12) Մորգամանի Հուսաւքանէն եւ անոր տեղը էր Գրե Մարտիայ այսպէս՝ «Արքայի մեծի Արշակայ Բաքեգործի Ատուտանաճոր. Մարթիան», կշիւր՝ 3.66, շատ ցանցաւ. նոյնպէս եւ Բրիտ. Թանգարանի մէջ գրամն որ նոյն տեղն ունի Թրաշանի կամ Թրաշան (Բոթ մեւ Գարեքեր.), Գեւորաւքալքի ուրիշ մէկ գրամը՝ Արեւ. Նոյնիք չկայ որ այս անուստը «Արիւս»։ «Մարթիան» աշխարհացն անուստըն են, զորոնք Հրաշատ Բ քրտեքն Ալեկսանդրի, եւ Նոյնիքի եւ աներկայ նաեւ Տրաքիանէ։ Ար ճոյս խաճատրատեա ընթերցուածքն թիւ 11 գրամին, զոր կը մեկնէ Հեղինակն իւր «Հասն բաւեքն, կամ «Հասն ամրութեանք» որով գրամին կորուսեցան մանուստը նշանակալը քաղապարտան ըլլայ. հնչպէս մուսգիր կ'ընէ՛ միշտ արքային «Բաքեգործ» կամ Ե-տեթին (Թ. 10) յորընդմեջն թուր Պարսկեական գրամն մէջ Ե-ղական երեւոյթ մըն է. եւ այս «բաքեգործութիւնը» կը կարծէ Հեղինակը թէ աղբային պատերազմները քրտեքն նշանակ մ'ըլլայ։ Նոյն յորընդմեջն ամուրական եր Կամրայ թաղապարաց գրամներուն զնայ, նոյնպէս Արիւսաւքեւ Ե արքայի (220—163 Ե. Ք.)

գրամն: — Երրորդ խումբը ուժը գրամ եւ երեք պղինձ (Թ. 13—23) առաջադրորդ նոյն, յետաւորդն՝ Արշակ ի քաշի աղեղնաւոր. վերնագիրը՝ Բաւաւաւ մեղալու Արսաօս ծեօպատորոս շտրպետու (‘արքայի մեծի Արշակայ աստուածաւոր բարեբարդի,.) գրամներուն կշիւը 9.086է4.15 գր.: Պղինձներուն առաջադրորդ նոյն. յետաւորդն՝ արձանագրութիւնը նոյն, իսկ պատկերը ձի կամ փիղ, Հաստ մ’ալ Բրիտ. Թանգարանի մէջ՝ ձիու գլուխ պարանոցը միասին. (Ցես էջ 32—50):

Հրաշապոյ ի այս գրամներն՝ որ Բարդիանէ, Արիս եւ Յուսիանէ աշխարհաց առուները կը կրեն, կը ծառնեն որ այս արքայս ալ Մէհրապատ քորեք շարու. նախկին փայր էր, զորոք Բաւաւաւի արքայ Սիւրիթայցիներէն եւ ասան եւ Այս աշխարհաց ժամին տաններէ եւ այժմ Բարդարոսի վերջինէն քորեք՝ ‘Երանշարհ: — Գարեւորագոյն կենէր էր Պարթեւեաց Համար այս փրցոյն՝ պաշտպանէ իրենց կուռնաձեւերը Սիւրիթայցիներէ, որոք վերին փորձ մ’ընէ այս կորուստ Հաղիք կրկին ձեռք ձգելու: Պատեղը ամանաւ են էր, գործին դուրսին, լաւով Սիւրիթայցի ամանաւ սարգայն փրձ՝ Անտիգոն է. որ կրցած էր ներքին իւրովն թեանց մեծ առաւ: Ահագին բաժակով (կ’ըսուի 300-000) արաւելք 1300ն Պարթեւեաց գէժ: — Իրեն ամանակ փոր արքայից ալ շտաղէ: Երեք մեծ նախաւներու մէջ յաղթեց Պարթեւեաց, որոց առաջինն տեղի ունեցաւ Արիսոսի քով (Մեծ Ջարս) Բարդուն եւ Նիքաոսան իւր ձեռքը ինկան. եւ բոլոր նոր նուաճեալս ապրեւորութեանցն ապառաճեան: Պարթեւեց այսպէս մէկէն իրենց հապոյն սահմանին մէջ ամբարձուած եղան: Բայց ձեռք Բարառանս անցնելով՝ ստիպուած էր զորքը բաժնել ու թողլ: Հրաշապոյ Բ ստիպուած էր հաշտութիւն խնդրել, որոց Անտիգոն պայմանները նորէն էին՝ արանաւել իւր Դիւմարիսու եղբայրը, բոլոր գրաւած երկրներն եւս առաւ, եւ հարկ առ թնիք Պարթեւեաւանին իրեն թողնուելուն Համար: Բայց արք. Հրաշապոյ Բ սթրկ կտարեց առաջին պայմանը, Դիւմարիսու արհաւիր եղաւ: Ի հարկէ Բարդի Նորէն իւրովն թիւն Հանելուս Համար: Անտիգոն պաշտպան ալ անկարգութիւնքն կրկին դառնալուց իրեն ժողովուրդն, եւ Բարդի Նորէն իրեն փախուցեալս Պարթեւեաց հետ, եւ որոշ օր մ’ապաւնէ զարքայները ճրտած զորամարտուն վայր յարանկցան: Անտիգոն անպարեք օգնութեան ամենէն աւելի ժամանակ տեղոյն, բայց նամբուն գէնէ եղաւ. Հրաշապոյ Բ մեծ բանակով մը (120-000 կ’ըսուի) Անտիգոն իւր զօրավարաց իորհրդին Հակառակ իրեն Համար աշխարհար տեղ մը Կապանս ընդունեցաւ: Եւ իւր Աթենէսս վարաբարին վառութարութեամբ թուրքովն խփախեցաւ իւր դոյն, ինքն ալ փրկուոր՝ թշնամաց ձեռք յիշնուլ: Համար՝ զահագնէժ եղաւ ժայռն մը վար: Այս մեծ պարտութիւնն որ ընդ միտ վերջ առաւ Արտաշէ կողմանէ պաշտպէք սրեւէ վառագի մը. ըստ Գուռուփիի եղած էջաւը եւ 128ն Ն. Թ. իր Թեաւորդն: Հրաշապոյ պատուով թաղեց զԱնտիգոն եւ մարտին արեւմտի զաղաղով ալ Արտիք խաւրց. նաեւ Անտիգոնի ընտանիքն որ գեղի ինկած էր՝ թաղաւ. որպարս պահեց, որոք արեւելքն մին կին ասաւ, եւ անտիգոնի որդին Սիւրիթայս արեւելք Արտիք թաղեց ասանելու: — Բայց ասկէ ետքն եղաւ նախորդութիւնը թուրքովն օւրիւ կողմանէ: Հրաշապոյ իւր ձեռք ժամանակին Սիւրիթայցիները վարձած էր Անտիգոնի գէժն: Աստիք ուշ Հասան, եւ Հրաշապոյ վարքը առ լուսն: Սիւրիթայցի այն ժամանակ այլապէս քրիտ Պարթեւեաւանս, եւ Հրաշապոյ մյաւ պատերազմէ ասանց գէժ՝ աղայից էլք ունեցաւ: Հինահայոց օրոգիւով բուր Պարթեւեաց պատմութիւնը՝ Հասան միշտ Սիւրիթայցի, աւեր գործելով ամեն կողմ: Հրաշապոյ Կարաշապ ասան էր նաեւ Անտիգոնի երեքին նապայտը զինուորներին, որոցն հետ ալ լաւ շէր վարուած. եւ ասանց որոշել նախապէս մէջ տեցան

Սիւրիթայցի կողմը: Պարթեւեաց բանակը խորապիտաւ, եւ Հրաշապոյ ալ ինկաւ. ըստ Գուռուփիի ամենէն կանուխ 128ն, հաւանորեն անկէ օւշ ալ: Իւր յաղթողներուն փոխարին գործ մ’ընել մնացած էր, զոր հաղի. Միհրապոյ Բ կրցաւ քեւ շատ կարգի բերել: (Գուռուփ. 76-81)

(Արշակ Ը.) Արտառու Ա. 128—128 Ն. Թ., 12 կտոր, վեց գրամ եւ վեց պղինձ: Գրամնց առաջադրութիւն՝ Արտառուայ Ա արքային պատկերը՝ լիւմարուս, բայց ծայրը քրանէ, գլուխը՝ սաղաւարտ զարդերով (կողմնակալի) շէղիւր եւ երեք կարգ քուհար, կտարն՝ կ’երեւայ վիթ: Եւ ապարոշ. նոյն օղ, մանեակ եւ լանշպանի: Յետաւորդն՝ Արշակ Ա ի քաշի՝ աղեղնաւոր, Թիւ 12 գրամն (Բարդարոսին, շատ ցանցաւ) կոշտ քժ մ’ուռնի, յետաւորդն՝ հինգ անոյ արձանագրութիւն, բայց անորթութեանցին: Գրամնց ընթերցումն է՝ ԲԱՏԻՍԵԱՍ ՄԵԴԱԼՈՍ ԱՐՏԱՅՈՍ ԹԵՕՓԱՏՈՐՈՍ ՆԻԿԱՏՈՐՈՍ (‘արքայի մեծի Արշակայ աստուածաւոր Յաղիթայ,.) կշիւը՝ 3.95 միշնէ 4.04: — Պղինձներու առաջաւորդն նոյն, եւ նոյն արձանագիրը յետաւորդն. պատկերը՝ Պեդապոս եւ Յաղիթայ ինկն. իսկ Բրիտ. Թանգարանն ունի պղինձ մ’ալ՝ 11 Տապարրիսանար արամաճեով, յետաւորդն՝ լաւատ: Պղինձներուն կշիւը 1.66էն միշնէ 5.12. (Ցես էջ 36—7)

(Հարաւստիւնի.)

4.8.8.

Լ Ե Ձ Ո Ւ Ր Ո Ն Ս Ս Վ Ս Ն

Ս Տ Ո Ւ Ր Ո Ն Ս Ս Վ Ս Ն Հ Յ Ո Ւ Չ Ո Տ Ո Ւ Թ Ի Ն Է

(Հարաւստիւնի.)

12. Այ. տէր բառը: Այ. տէր Զնգեր. *dēw-րո-8, արեւմտեան *dēw, որ *dīw, *dīw, *dīw-ձեւեր ալ անի, հմտ. յե. Zēw, հհգ. dyaūw, հհգ. *dāw-էրկնային աստուած, եւայլն: Նոյնպէս հհգ. բառ մըն է հյ. տէրաւոր, *տէրաւոր, հհգ. նախալեզուի մէջ *dēw-ռ- mātēr ‘աստուածային մայրը, երկուցն ալ, տէր եւ տէրաւոր, հաւանականաբար Այոյց նախահաւաքի մէջ մեծ գեր խաղաղող աստուածային անձին:

Այ. տիկն, *տիկն միայն տէր-իկն բառին ժողովրդական ձեւը կրնայ ըլլալ, նոյնպէս տէր բառին սեռականը Իտառն, *տի-ռան, *տի-ռան: Այս երեւոյթը, կը կարեւոր եւ, միայն *տէրաւոր, *տէրաւոր բառէն առաւ կրնար գալ, ուր առաջինը ը մայր կրկին անգամ բառի մէջ ըլլալով, անմանութեամբ (Dissimilation) իրեն առաջինը բաղաձայնը կործնուցած է, այսպէս պէտք է որ մէկ ժամանակ մը ունեցած ըլլայինք *տէր, ձեւ մըն ալ *տէր-այր, *տի-այր-էն, որ բժէժ շունենանը ալ մեր աւանդութեան մէջ, միայն այս *տէրայ ձեւին օգտնութեամբ կրնանք յետոյ տիկն, տի-ռան եւ տի-երեւոր ձեւերն ալ բացատրել արեւց. *տէր *տի-այր-էն առնուած է:

(Հարաւստիւնի.)

ՀՈՒՆԱՍ ԲԱՐՈՂԱՎԱՆԻՍ

Է Այ. Կն բառի վերաբերմամբ կը յիշեն ասան, որ անկեղիւրս Csáder Ferencz Miklóš գաղափարաւ: